

PERECZ LÁSZLÓ

Határ, a Győző

ÁLLANDÓ TEKINTETTEL A FILOZÓFUSRA

(Levélrészlet, kommentárral) „Kedves Lacikám – bálásan köszönöm, hogy (1) vagy; hogy (2) megküldted cikknek álcázott eulogiumodat, annak eredeti változatát és magát a lapot; végül, hogy (3) júniusban előadást tartottál írásaimról, respektíve bemutattad azt az Újkaput, amelyen a bornyúseregletnek volt mit bámulnia. Rongygúnya formán egészen sajátos vonás ez rajtam, hogy a m. irodalomban eztán fő ismertetőjegyem az ismeretlenség legyen – annak is amaz elriasztó variánsa, amelytől a véletlenül odafigyelőben az a méla vágyakozás támad, hogy abban elmarasztalva, maradjon is benne, mármint az Ismeretlenek Külső Sötétségében.”

Az írófejedelem, láthatóan, bízeleg, a levél címzettje pedig nyilván el van varázsolva a bízeltől. 1994 őszén vagyunk.

Az írófejedelem, a levélíró éppen nyolcvan esztendő. Lenyűgöző életműve alig néhány éve szabadult az anatómia alól: az Írók Boltjában először tűnnek föl az aranyborítású kötetsorozat Londonból hazaérkezett darabjai, a hazai kiadók kezdik fölfedezni az emigrációban született irodalmi kontinenst. Az író nyilván roppant elégtételt érez. Életművének dimenzióihoz méltó, szinte emberfeletti ambíció támad benne, hogy egyszerre és azonnal mindent bepótoljon. Hogy az olvasó, aki nem olvashatta és nem ismerhette meg, most olvashassa és megismerhesse. Úgy érzi, mindent meg kell tennie, hogy a hazai recepciójában mutatkozó szörnyű hiátust egyszerre fölszámolja. Aki segíthet neki ebben, azt roppant energiával keríti be, elbűvölő kedvességgel közelíti meg, lefegyverző erőszakkal igyekszik meghódítani. Egyesül benne a játékos sármőr, aki elvarázsol, és a szigorú érdekérvényesítő, aki mindenképp átviszi az akaratát.

Így kerülünk kapcsolatba egymással, a levélíró és a levél címzettje, az írófejedelem és én.

A levél címzettje ugyanis én vagyok, a harmincöt éves filozófiatanár. Éppen el vagyok bűvölve tőle; nemcsak a személyesen megismert sármőrtől, hanem magától a frissen fölfedezett életműtől is. Máiig azt gondolom, csúnyácska, sokunk szívének mégis örökre kedvesnek megmaradt – azóta, tudjuk, meg is semmisített és meg is gyalázott – magyar felforradalom fontos nyeresége, hogy ő hazatérhetett. Mondhatni, a jósors afféle édes apró hasznaként. Először a Pepito és Pepita kerül a kezembe, az a könyvecske, amely művei közül negyven év után épp elsőként jelenik meg idebaza. Nem is a könnyű kézzel odavetett frivol szerelmi történet fog meg: a hozzá illesztett, pár lapos utószót élvezem igazán. Igen, így kell értekező prózát írni, ilyen természetesen, a mondatoknak a lélegzetvételt követő, könnyű ritmusával. Gyűjteni kezdem a könyveit, a szépíró után megismerem a filozófust, értekező műveiről lelkes méltatásokat teszek közzé. A Mészöly Dezső-féle, régi Lyukasóra vendége leszek a tévében, a kitalálendő verset tőle hozom, az élő szerzőtől, noha a játék szabályai

szerint csak lezárt életművek lennének idézhetők. Az eset híre hamar eljut bozzá, megkeres, levelezni kezdünk, pesti látogatásai során a Benczúr Szállóban évente tiszteletem teszem nála. Szeretné, ha könyvet írnék róla.

Nem írok, bele sem fogok a megírásába.

(Író vagy filozófus?) Íróként szokás számon tartani, maga szívesebben gondolja önmagát filozófusnak. Nehezen áttekinthetően kiterjedt életművének rétegei közül alighanem a bölceleti réteg a meghatározó, írói korpuszában a szépirodalmi művekhez képest terjedelmileg valószínűleg nagyobb hányadot képeznek az értekező prózai-bölceleti munkák. Az író akkor hát mondható filozófusnak? Vagy – hiszen mintha szépprózai munkáinak sem annyira a történetmesélés, mint inkább az értekező kifejtés lenne a valódi tétje – egyenesen inkább filozófusnak mondható? És ha igen, filozófus: akkor milyen filozófia az övé? Egyáltalán, valóban filozófiának minősíthető az, amit ő maga filozófiának gondol? Ha a filozófiát bizonyos fogalmi határozottsággal működő kultúrterületnek képzeljük el, nos, akkor az ő bölceleti termékei, valamiféle szigorúbb értelemben, valóban filozófiai munkáknak tekinthetők-e? A filozofálás elvégre, tudjuk, nem exkluzív foglalatosság: nem csupán szakmabeli filozófusok űzhetik. Aki filozofál, egyszerűen szólva, egzisztenciális kérdésekre keres válaszokat. A maga egzisztenciális kérdéseire márpedig bárki képes megfogalmazni a saját válaszkísérletét. Filozófia? Nem csupán műkedvelő bölcselkedés? Valamiféle kozmikus eklekticizmus megnyilvánulása? Egy kiemelkedően művelt szerző, bocsánat, bölceleti fecsegése?

Nem jó kérdések, önmagukban nem lehet válaszolni rájuk.

Mielőtt föltesszük őket, a kísérlet nagyságrendjét érdemes észrevennünk. Mintha valaki hirtelen arra vállalkozna, hogy egymaga kérdőjelezze meg a magyar kultúraszerkezet egészét. Mintha az író fölállna, és kijelentené: ezennel szakítok a modern magyar irodalom teljes hagyományával. Az irodalmias-antifilozofikus hazai kultúrában, én, az író, íme, filozófus leszek. Hagyományom elején, ugye, Besenyei áll, az írófilozófus és filozófusíró, a *Tariménes utazása* meg *A Holmi* vagy *A Bihari Remete* – a filozófiai betéteket görgető regény meg a filozófiai esszégyűjtemények – szerzője. Ő előtte még szabad a pálya, az ő szereplehetőségei még nyitottak, az ő kultúrájának még nem szilárdultak meg a szerkezeti keretei. Lehetne belőle filozófus – hajlamai szerint alighanem az is lenne –, aztán nem lesz az: filozófusból íróvá alakul, elsősorban utókora szemében, némiképp azonban a maga szerepfölfogása szerint is. A pálya lezárul, a szereplehetőségek beszűkülnek, a kultúraszerkezeti keretek megszilárdulnak. Eldől: a magyar kultúra nem lesz filozofikus kultúra, irodalmias – ezért: antifilozofikus/afilozofikus – kultúrává válik. „Nagy és erős irodalommal” az egyik, „kicsi és gyöngye filozófiával” a másik oldalon, a „nemzeti költő” ikonikus alakjával ott, a „nemzeti filozófus” nem is létező figurájával itt. Így telik el két évszázad, lényegében a modern magyar irodalom teljes korszaka. És akkor föltűnök én, a beláthatatlanul gazdag életmű alkotója, az írófejedelem, és kijelentem: nem, voltaképp nem is író vagyok – filozófus. Olyan könyveim vannak, akár kétszáz évvel ezelőtti elődömnök: mint *Heliáne*, a filozófiai betéteket görgető regény, meg az *Intra muros* vagy az *Özön közöny*, a filozófiai esszégyűjtemények. Akkor, kétszáz éve, a magyar kultúra végzetesen rossz pá-

lyára került. Most én újra kinyitom a pályát, megképzem a szerepet, igen én, egy személyben, szembezálok a megszilárdult kultúraszervezeti keretekkel.

Elképesztő vállalkozás, istenkísértő hübrisz kell hozzá.

Igen, akadnak a kortársi irodalomban más nagyságok is, akik időről időre ostromozni szokták a magyar kultúra antifilozofikus/afilozofikus karakterét. Mint a filozofikus költészettel jelentkező **Eörsi István**, aki a maga munkássága értő befogadásának akadályát fedezi föl a gondolkodásra képtelen hazai irodalmi életben. Vagy mint a fontos bölcséleti esszévilágot megteremtő Nádas Péter, aki mindegyre fölsérelmezi a magyar kultúra filozófiatlanságát, a magyar filozófia gyöngeségét meg a magyar nyelv csekély teoretikus teljesítőképességét.

Itt most másról, valami nagyobbszerűről van szó. Olyasmiről, ami valószínűleg nem fogalmazódhatott volna meg a távlat nélkül, amelyet az író fél évszázados emigrációja nyomán nyert el.

(Alak és aura) Konzervatív öregúr volt: aggályosan udvarias, a viselkedési szabályokat szigorúan betartó, régivágású úriember; beszélgetőpartnerével szertartásosan érintkező, a régi világot megtestesítő, tradicionális polgár. Arslános eleganciával öltözködött: jól szabott öltönyöket viselt, könnyű selyemsálakat öltött, széles karimájú kalapokat hordott. A baráti találkozókön nem csak beszélgetett: udvariasan elcsevegett. Az utcán sétálva nem egyszerűen ment: ünnepélyesen vonult.

Azonnal, a legelső találkozás alkalmával kiemelkedően okos ember benyomását keltette. Akinek módjában állt valaha is elcsevegni vele, megerősíteti: minden gondolata kiszámítottan reflexív volt, minden mondata finom ironiával csengett, minden megjegyzése ravaszán duplafenekűnek tűnt. A kivételesen okos embereket jellemző, enyhén gunyoros fölény érződött rajta. Mint aki megszokta, hogy általában nálánál kevésbé kifinomult intellektusokkal érintkezik.

(Nyelv és nemzet) A szerep, amit önmagának kialakított, kifejezetten egyedülállónak mondható. A magyar nyelv legnagyobb művészeinek egyike, aki egyben a magyar nemzettudat legharciasabb ostromozója. A nyelvben-fundáltság és a kultúrától-eloldottság efféle kettősségére, az anyanyelvbe-kapaszkodás és a tudatosan kiküzdött-gyökértelenség hasonló ellentmondására jószerével lehetetlen hazai analógiát találni.

Hogy a magyar nyelv legnagyobb művészeinek egyike, minden olvasója azonnal észreveszi. Nyelvének vulkanikus erejével, burjánzó gazdagságával, áradó zengésével, buja díszítettségével mindenkinek szembesülnie kell – és meg kell küzdenie. Mintha valami bűvész-akrobata, akrobata-bűvész varázsolná el az embert. Ő maga pedig épp ellenkezőleg nyilatkozik. Ne higgyük róla, meséli, hogy ez az elemi nyelvteremtő erővel megteremtett dikció könnyed bűvészkedés eredménye volna. Nem, nem, mint sokszor megvallja, ő voltaképp nem ura a nyelvnek: szolgálja; nem játszik a nyelvvel: a nyelv játszik ővele. Mintha csupán afféle médium volna, akin keresztül valahogy föltör a nyelv eruptív ereje. Az anyanyelv az ő számára: örök és elemi egzisztenciális élmény. Egyrészt.

Másrészt viszont, hogy a magyar nyelvbe vetettségét meghaladhatatlan adottságként fogja föl, nem eredményezi ugyanakkor, hogy a magyar kultúra hagyományait is reflektálatlanul hagyná. Bírálatának tárgya az anyanyelvre építő kulturális

nacionalizmus, a maga irodalmi irodalomközpontú hierarchiájával – és filozófiatlanságával. Hogy az irodalom nemzetépítő szerepet vállalva magára, egyszerre valamiféle közéleti-politikai publicisztikai szerepre is kényszerül. És hogy ezzel pedig egyben elveszíti egzisztenciális dimenzióit, sükké válik a filozófiára: nem akar és nem tud bölcséleti tartalmakat kifejezni.

(Piroska) *Nem lehet anélkül visszaemlékezni rá, hogy ne beszéljek Piroskáról is. Az a kivételes házasság volt az övék, amelyikben a házastársak jóformán összenőnek: egyikük sincs, nem lehet meg, a másik nélkül. Mikor megismertem őket, már idős emberek voltak. Mégis, valamiféle összetévesztetetlen, finom erotika lengte be a kapcsolatukat. Az író filozófiai műveiben is mindegyre fölűnik Orgé grófja, a maga végtelen hatalmával, egy-egy fragmentum váratlan pontján pedig Piroska pompás fara is említést nyer. Háromkötetes, terjedelmes életútinterjújában részletesen beszámol szerelmi életéről is, elmeséli sűrűn változó szerelmeit meg még sűrűbben változtatott szeretőit. A történet csúcspontja mégis az a szerelem – egy sugárzó szépségű bakfis szerelme –, amelyik a már házas férfi életébe üt be: ahogy először nem tud neki ellenállni, hogy aztán sikerüljön legyőznie.*

Az író, mondom így, használta Piroskát. Nem egyszerűen csupán kiszolgáltatta magát vele – Piroska, az odaadó és bölcs szépasszony, tényleg mindig és mindenben alávetette magát az íróférjnek –, nem. Valahogy a külvilággal is rajta keresztül érintkezett. Ha a beszélgetőpartnerének valami kellemetlent kellett volna mondania, nem ő tette meg, Piroskára bízta, hogy közölje. Amikor egy angol filozófiai enciklopédia számára hosszabb szócikket írtam a magyar filozófia történetéről, nem ő panaszkodott, Piroska vette át a szót. Tudja, Laci, Győzőnek végtelenül rosszul esett, hogy az ő munkásságát valahogy kifejejtette.

Még az után is beszélünk, hogy a nála jó két évtizeddel fiatalabb Piroska súlyosan lebetegedett. Azt reméltem, hogy ha már teljesen gaga leszek, igen, pontosan így mondta, gaga leszek, ő fog majd ápolni. Most, látod, én ápolom őt.

Ő maga aztán, tudjuk, alig két héttel élte túl felesége balálát.

(Kultúrfilozófia, történetfilozófia) Filozófiájának felszíni, ám leginkább szembetűnő rétege mintha két hagyományos bölcséleti diszciplína keretei között volna elhelyezhető. Bölcséleti műveinek javarésze kultúrfilozófiai vagy történetfilozófiai munkának tűnik.

A kultúrfilozófia középpontjában a modernitáskritika áll. A modern világ: epés megjegyzéseinek és öreges dohogásainak, panaszos sérelmeinek és keserű bírálatainak állandó tárgya. Ebben az értelemben bölcsellete a két háború közötti válságfilozófiai hagyomány kései örökösének látszik. A nagy spengleri művel meginduló és a teljes korszakon végigívelő bölcséleti tradíció ugyanakkor közvetlen hivatkozás formájában nemigen fedezhető föl az életművében. Az egyetlen kivétel maga a spengleri kultúr-morfológia: Spenglert, ifjúkorának meghatározó olvasmányélményét, gyakran fölelegeti. A tradíció fontos mintázataihoz hasonlóképp kettősen viszonyul: gyakran fölhasználja, ám ritkán – akkor is szelektíven – idézi őket. A kultúra versus civilizáció konzervatív megkülönböztetésével formai értelemben egyáltalán nem él, a megkülönböztetés tartalmát viszont határozottan észrevehető-

en alkalmazza. A modern világot – a szerves, élő, emberi és elidegenedésmentes kultúrával szemben – szervetlen, élettelen, emberidegen és elidegenedett civilizációnak látja. Olyasminek, amely önmagát és értékeit föladvá, a világállapot többi szereplőjével folytatott versenyében vesztesre állva, a végső-megsemmisítő pusztulás előtt áll éppen. A tömegdemokrácia-kritika, a válságfilozófiát megelőzően kialakult, ám válságfilozófiákban is fontos szerepet játszó típusaihoz hasonló szelektivitással viszonyul. A modern tömegdemokráciát – Tocqueville-hez hasonlóan – totalizáló jellegű, a többség hatalmát zsarnokian érvényesítő intézményrendszernek, és – Nietzschehez hasonlóan – kultúraellenes, az arisztokratikus-meritokratikus kultúrával szemben nivelláló-egalitárius képződménynek látja; nem gondolja viszont – Marxtól eltérően – igazságtalan, az egyenlőtlenségeket elfedő berendezkedésnek. Tocqueville-t egyébként egyáltalán nem idézi; Nietzsche gyakran és mindig affirmatívan, Marxra ritkán és mindig kritikusan utal.

Modernitáskritikájának középpontjában, tartalmilag, leggyakrabban három összetevő fedezhető föl: a jóléti állam kritikája, az ellenkulturális-újbaloldali-posztmodern mozgalmak bírálata és az iszlám veszély hangsúlyozása. A jóléti állam, úgy mond, a „hülyegyerek emberiség” bábja, amelyik polgárait eltartva-dédelgetve túl sokat ad; önmaga aláásóit eltűrve-tolerálva viszont túl keveset követel. Az ellenkulturális-újbaloldali-posztmodern mozgalmakban dekadens és ártékony, a hanyatlás tüneteit kifejező és önsorsrontó törekvéseket fedez föl. Az iszlámot végül a fehér ember tevékenységének eredményeként létrejött európai civilizáció legfőbb veszélyeztetőjének, a reneszánsz-reformáció-felvilágosodás megszelídítő korszakain még túl nem jutott, ellenséges fundamentalista vallásnak látja.

A történetfilozófia centrumát a kereszténységkritika képezi. Ha az előbbi, a kultúrfilozófiai modernitáskritika a legátfogóbb, leggyakrabban szereplő motívuma, akkor ez, a történetfilozófiai kereszténységkritika a legradikálisabb, legföltűnőbb összetevője bölcséleti munkásságának. Imponáló történeti műveltsége itt, ebben az összetevőben érvényesül leginkább. Kifejtése során hatalmas, jóformán lenyűgöző vallástörténeti-teológiai történeti műveltséganyagot mozgat, naprakész, tudományosan releváns ismeretekkel operál. Itt – szemben a modernitáskritikával – nem is hallgatja el, honnan merít: gondolatmeneteiben a kereszténységkritika hosszú, Kelszostól Harnackig ívelő tradícióját fölhasználja. Bírálatainak két szembeötlő jellemzője az éles radikalitás és az általánosabb vallásellenes keret. A kereszténységet, egyrészt, a felvilágosodás korszakának szemléletével közelíti meg; gesztusai a gyóntatópap kezét a halálos ágyán eltaszító Voltaire-t, ítéletei a vallást egyszerű csalásnak minősítő Reimarust idézik. Nem csupán kritikus, hanem kifejezetten blaszfémikus gondolatmenetei a kereszténységet az emberi szellem ellenségének, a keresztény vallás történelmi útját véresen embertelennek értékelik. A kereszténységet, másrészt, mint vallást teszi bírálat tárgyává. Metafizikai előföltévésekre támaszkodó, térítőparancsot követő, eretnekségeket kitermelő-üldöző vallás, magyarázza, szigorú értelemben kettő akad mindössze: a kereszténység és az iszlám. Az iszlám a bölcselő beállításában, láttuk, az európai világ veszélyes ellensége. A kereszténység, tudjuk meg most, az európai világ elégtelen fundamentuma.

A kereszténységbírálat mindenesetre valószínűleg a legfontosabb a számos motívum közül, amelyek a bölcséleti és az irodalmi életművet összekapcsolják. Talán

az irodalmi főművének nevezhető két munka, grandiózus, terjedelmileg kilenc színházi estére komponált világdrámája és lenyűgöző, történelmi fantáziajátékot teremtő életrajzi nagyregénye: mindkettő a kereszténységbírálat forrásvidékéből táplálkozik. Az előbbi, az első millennium korát apokaliptikusan-parodisztikusan megjelenítő *Golghelóghi*, a Sátán uralmának látomását vizionálva, voltaképp a történelmi kereszténység keserű gúnyrajzát és gyilkos kritikáját nyújtja. Az utóbbi, a tragikus sorsú későantik császár életének motívumaira építő *Julianosz ifjúsága*, a keresztény tanokkal szembeforduló és a pogány kultuszokat újraélesztő uralkodóban a szuverén szabadgondolkodót ünnepelve, egy alternatív, kereszténység nélküli európai történelem lehetőségének gondolatával játszik el.

A gondolkodó kereszténységbírálata nietzschei szenvedéllyel és pátosszal szól. Megfogalmazója ugyanakkor, maga meséli valahol, időről időre betér a wimbledoni otthona mellett álló kicsiny gótikus kápolnába. Agnosztikus gondolkodó: nem imádkozni megy, magányos elmélkedésre vágyik csupán. És valahogy mindig nyugalmat is talál a szent hely csöndjében.

(Technika) Szeretni nem szerette a kortársi világot, a kortársi világ technikai eszközeit mégis szívesen használta. Korszerű villanyírógéppel dogozott; híres londoni könyvsorozatának darabjait maga szedte, tördelte, készítette elő a nyomdai munkára. Odavolt a diktafonokért; mindig a keze ügyében tartott egyet, hogy gondolatait – reggelenként az álmait – azonnal rögzíthesse rajta. Az e-mailig már, úgy tudom, nem jutott el: géppel írott és nyomtatott leveleit postán adta föl, partnereitől postán várta a géppel írott és nyomtatott leveleket. Wimbledon otthona, a híres Hongriusculé – 12 Edge Hill, Wimbledon, London SW 19 4LP, United Kingdom – kiterjedt levelezés központjának számított. A mobiltelefont sokáig ugyancsak nem értette és nem becsülte, csak utolsó éveiben szánta rá magát, hogy maga is vásároljon egyet. Korábban is észrevette persze, hogy egyre többen használják, de sokáig inkább csak mulatott a szerencsétlen mobilozókon. Ha már mindenkinek lesz, mi is veszünk kettőt, úgy beszélgetünk Piroskával, ő az utca egyik oldalán sétál majd, én meg a másikon.

(Mélyfilozófia, metafizika) Ez jóval aggályosabb kérdés, ajánlatos hát óvatosan fogalmaznunk. A kultúrfilozófiai és történetfilozófiai rétegek világosan láthatók, hálás feladat szemügyre venni őket. De mi van alattuk? Kidolgozójuk, a modernitás bírálatát és a kereszténység kritikáját megfogalmazó gondolkodó vajon mit is gondol a filozófia meritumáról? Nem „tudományos” filozófus, hanem „irodalmias” bölcselelő. És nem rendszerépítő teoretikus, hanem fragmentumokból építkező gondolkodó. Az előbbi filozófiájának fogalmi szilárdságát bizonytalanítja el, az utóbbi pedig bölcséleti belátásainak koherenciáját teszi kérdésessé.

A bölcselelő dilettánst, mondjuk így, egyszerűen, egyetlen tényező bizonyosan megkülönbözteti a valódi filozófustól: hogy a filozófia történetének alapos ismerete nélkül kezd el bölcselelődni. Az ő filozófiatörténeti műveltsége szemmel láthatóan alapos és mély, kiterjedt és szerteágazó: bölcséleti érvelését kifejtve rendre imponáló filozófiatörténeti anyagot mozgat. Nem dilettáns bölcselelő fecseg tehát itt: a filozófiatörténeti hagyomány mély ismerője kezd elméletképzésbe. A

maga filozófiatörténete ugyanakkor valamiféle kritikai filozófiatörténet: a kanonizált bölcséleti hagyomány félreismerhetetlen bírálata épül.

A bírálat közvetlen tárgya az európai filozófia emberközpontúsága. Az európai filozófia, úgymond, az élet felől figyeli a létet, az embert tekintve a világmindenség középpontjának. Noha a lét valójában nem törődik az étellel, a világmindenség centrumában pedig nem az ember foglal helyet. Akár kétségbeesetten lázadunk ellene, akár rezignáltan beletörődünk: a mindenség nem miértünk van, a világegész a mi számunkra – „özön közöny”. A dezantropomorf ontológiát ugyanakkor érdekesmód valamiféle pánracionalista szemlélet egészíti ki. A kozmikus közönnyel szembenálló embert ugyanis, a teória következő rétegének érvelése szerint, a megismerés vágya hevíti. A mindenség „özön közönyébe” vetett ember épp attól lesz ember, hogy megismerésével mindenképp meg akarja törni a mindenség kozmikus közönyét. A metafizika valódi tárgya éppen ez: a megismerés adottsága és kényszere, csábítása és meghaladhatatlansága.

(Széchenyi Akadémia) *Az évről évre ismétlődő nyár eleji látogatások egyre hosszabbak és zsúfoltabbak lettek. A magyar irodalmi kultúra fokozatosan észrevette, hogy valaki, íme, bazatért. Minden látogatás eseményné vált, írószövetségi köszöntésekkel, színházi díszelőadásokkal, interjúkkal, fölolvadásokkal, dedikálásokkal, nyilvános szereplésekkel és óráról órára beosztott baráti találkozásokkal. A diadalmenet csúcspontjaként aztán a Széchenyi Akadémia tiszteleti tagjává választották.*

Akkor már nem a Benczúr Szállóban laktak, az Akadémia várbeli vendégházában kaptak lakosztályt. Találkoztunk, de aznap még külön is fölbívolt: ne felejtsem el a jeles alkalmat. Igen, igen, föltétlenül ott leszek a védéseden, találtam neki mondani. Miért, támadni fognak?, kérdezett vissza.

A székfoglaló előadáson – persze bölcséleti szöveget olvasott föl – tényleg mindeki megjelent, aki számított. A kormányzatot – szocialista kormány volt – maga a miniszter képviselte. Az ünnepelt nem ismerte a körülötte sürgölődő politikust, nem is értette, mit keres ott az illető. Nem tudtam, ki ez a fiatalember, mesélte később, azt hittem, talán ő lesz a sofőr.

(Recepció) Nem hiába aggódott érte és nem véletlenül követett el mindent a sikerért. Érezte-tudta, hogy nem lesz könnyű dolga. És valóban, recepciójával – ma visszatekintve már nyugodtan megfogalmazható – tényleg nem is lett szerencséje. A vágy, hogy a rendkívül kiterjedt és számos regisztert megszólaltató, roppant dimenziókat magában foglaló és kivételesen szubtilis szövegeket átfogó életmű egyszerre és azonnal szervüljön a magyar kultúrába – nos, ez a vágy szükségképp teljesíthetetlen maradt. Sok minden született róla; műveinek kritikai visszhangja igen kiterjedtnek, az alakját megidéző és személyét köszöntő irodalom kifejezetten gazdagnak mondható. A Digitális Irodalmi Akadémia tagja volt, annak honlapján minden szerepel: tessék átfutni a tételeket; amit ott találunk, bizvást imponálónak nevezhető. És mégis, az érdemi és alapos értelmezések, a tárgyadekvát és megbízható földolgozások, bizony, valahogy nem születtek meg.

Aki beható méltatására vállalkozott, mintha vagy túl közlelő-alulról, vagy túl messziről-fölülről közeledett volna hozzá.

Legszorgalmasabb híve, az életművéről két terjedelmes összefoglaló kötetet is szerző irodalomtörténész mintha túl közéről-alulról nézte volna. Előbbi kötete, az író bölcséleti munkáihoz úgymond „vezérlő kalauzt” nyújtó összefoglalás voltaképp sajátos kompendium. Nem értékelő interpretációra vállalkozik, csupán leíró bemutatás a célja: mintha a *100 bíres regény* emlékezetes kiadványának mintájára kezünkbe adná a *13 bíres Határ-opusz* gyűjteményét. Csakhogy a rokonszenves alázattal fogalmazott kötetből, ebből az egyes műveket külön-külön, egymás után ismertető recenziógyűjteményből az író filozófiájának finom homokszemei valahogyan elperegnék. Az író filozófiájának lényegét ugyanis nem pusztán szintjei és motívumai adják: szintjeinek kapcsolata és motívumainak ismétlődése. Az, ahogy szintjei, a mélyfilozófiai-metafizikai és a kultúrfilozófiai-történetfilozófiai szintek összekapcsolódnak, s az, ahogy motívumai, a modernitásbírálat és a kereszténységkritika egymást áthatva megismétlődnek. A *100 bíres regény*ből megismerhető, például, a *Háború és béke* cselekménye, a *13 bíres Határ-opusz*ből nem ismerhető meg, mondjuk, a *Szélbárfa* „tartalma”. Utóbbi kötete hasonló aggályokat vet föl. A komoly, tekintélyes, vastag, címével is eltökélt teljességigényt sugalló mű a nagymonográfia ígéretével lép föl. Mintha azt sejtetné: Határ-ügyben itt most el lesz mondva minden elmondható. A nagyszabású életútinterjúból vett életrajzi vázlat keretébe illesztett mű ismertetéseket közöl, egyként kitérve a szépirodalmi és az értekező prózai művekre, a művek tárgyalása során egyszerre érvényesítve történeti és műfaji szempontokat. Ismertetései elfogulatlanul – különösebb bölcséleti és poétikai előfeltevések nélkül – fognak neki a számba vett művek szemlélésének. Rokonszenves, ám naiv – álnaiv – módszere ilyenformán nem képes akár csak „bemutatni” is az életmű meghatározó darabjait: a különféle poétikai hagyományokkal ravaszan reflexív viszonyban álló szépirodalmi és a filozófiatörténeti hagyományt szellemesen dekonstruáló bölcséleti művek csak nehezen szólalnak meg értő – kellő elméleti fölkészültséggel közelítő – értelmező nélkül.

Legelegánsabb interpretátora, a munkásságának monográfiát szentelő filozófus, ellenkezőleg, mintha túl messziről-fölülről fordult volna felé. Míg az irodalomtörténész túl közel hajol a művekhez, addig a filozófus túl messziről tekint rájuk. Míg az irodalomtörténész őszinte, megilletődött csodálattal, a filozófus inkább csak a különös jelenségnek szóló, távolságtartó érdeklődéssel fog az olvasásnak. Ott túl sok az ismertetés és túl kevés a reflexió, itt túl sok a reflexió és túl kevés az ismertetés. Az irodalomtörténészt kétségkívül érdekli az író, ám nincs birtokában az eszközöknek, amelyekkel műveit interpretálni lenne képes. A filozófus minden interpretációs eszköz birtokában van, ám – hadd mondjuk így – mintha maga az író nemigen érdekelné. Nem az író értelmezésében érdekelt: saját bölcséleti belátásait – elsősorban történetfilozófiai spekulációit – osztja meg monográfiája olvasóival. Különösen öblösre faragott keresztelődmedencéje – ezt maga az író értékeli így egyik levelében – mintha rögtön bele is fojtaná a keresztvízbe a megkeresztelendő gyermeket.

A recepció zavaraiiban – végső soron: kudarcában – minden bizonnyal a távol töltött évtizedek játszanak elsődleges szerepet. Az emigráció távolságot ad és megteremti a reflexió lehetőségét, ellenben kiszakít az itthoni életvilágból és elszigetel a hazai kultúrától. Az író-filozófus művei magányos művek: kényszerűen úgy keletkeztek, hogy nem folytathattak érdemi párbeszédet az olvasókkal, az interpretátorokkal és a kortársi művekkel. Nem alakulhatott ki körülöttük az értelmezések-

nek az a szerves hagyománya, amely szerzőjük kanonikus helyét körülírhatta volna. Úgy látszik, nem lehetséges egycsapásra végbevitt és azonnal megvalósuló recepció. Ami a művek megszületését, meglehet, segítette, az a befogadásukat bizonyosan akadályozza.

Most a senkiföldjén tartózkodik éppen. Már nem kortárs alkotó, hogy napi recepciója legyen; még nem irodalomtörténeti alak, hogy állandósult kanonikus helyen álljon. A senkiföldje purgatóriumában vár az ítéletre. Most, ezekben az évtizedekben fog megszilárdulni a magyar kultúrában betöltött helye: kiderül róla, hogy a magyar irodalmiság mekkora klasszikusát tisztelhetjük majd benne.

Közben, épp az elmúlt az években, a halála óta, a hazai irodalom és irodalomértés folyamatában gigantikus, nehezen túlértékelhető jelentőségű változások látszanak megindulni. Még teljességgel beláthatatlanul, de már határozottan észrevehetően. A posztmodern – bárhogyan is értsük szegényt – visszaszorulni látszik, a „poszt-posztmodern” pedig mind nyilvánvalóbban előtűnik. A szövegszerűség észrevehető visszaszorulásával és a referencialitás egyértelmű térnyerésével.

Hogy mindez hogy’ is alakítja művének aktuális kanonizálódását, nehéz volna megmondani. Valószínűleg nemigen használ majd neki.

(Kommentár, levélrészlettel) *Nem véletlen, hogy ő maga is mindig csupa aggódalom volt. Aggályos figyelemmel követte a műveinek befogadásában mutatkozó aktuális fejleményeket, a legjelentősebbeket szívesen kommentálta is. Szegedy-Maszák Mihály kontribúcióját, a „bontalanság irodalmáról”, úgy emlékszem, sokra becsülte. Németh G. Béla nagykritikáját, egyik filozófiai művéről, ellenben határozottan rosszalotta. El se olvasta a könyvet, legfeljebb a tartalomjegyzékét meg a névmutatóját futotta át, mondta, pontosabban mondatta a maga Piroskájával.*

Optimista bizonyosan nem volt, valószínűleg most sem lenne az.

„Csubai Pista (zsenge fiatalságában még monográfiát akart írni rólam, ám utóbb kiábrándult, s nem csodálkoznék, ha az élet sürgető sodrában te is erre a jobb belátásra jutnál végezetre) – ő már megírta egyszer a pécsi Jelenkorban, hogy életművemmel, sajnabajna, »reintegrálhatatlan« vagyok, arról nem is szólva, hogy elkéstem. Te meg azt írod, szükségképp elegendő oka van, hogy életművem miért nem térhet soha baza. Alkalmasint mert olyan »baza« sohasem volt, a »baza« és én: melléfogtunk, félreértettük egymást. E két megállapítást, a Csubaiét és a tiédet derűs ataraxiával fogadom: sohasem képzeltem másként, az ország szellemi keresztmetszetével, kráter-atmoszférájával mindig nagyon is tisztában voltam. Az ellen sem lázadoznék, ha a fejemre olvasnátok, hogy minden írónak olyan hazája van, amelyet megérdemel.”